

Словотвірний потенціал питомих суфіксоїдів сучасної української мови

У статті досліджено найуживаніші суфіксоїди сучасної української літературної мови, розглянуто їх вживання та функціонування на сучасному етапі розвитку української мови.

Ключові слова: афіксоїд, суфіксоїд, семантичне значення, новотвори, словотвірний потенціал, деривація.

This article deals with the analysis of the widespread postpositional native elements in the modern Ukrainian language and also their applications and function.

Key words: affixed, suffixed, semantic meaning, new words, morphems, stems, derivation.

В статье рассматриваются наиболее употребляемые суффиксоиды современного украинского языка, анализируется их употребление и функционирование на современном этапе развития украинского языка.

Ключевые слова: аффиксоид, суффиксоид, семантическое значение, новообразования, словотворческий потенциал, дериватология.

У процесі творення похідних слів беруть участь різні мовні одиниці – морфеми (кореневі й афіксальні), лексеми (прості і складні) та їх словоформи, словосполучення тощо. Усі значущі величини являють собою так звані словотвірні ресурси, тобто весь той мовний будівельний матеріал, з якого утворюються нові слова за всіма структурними способами словотворення [11, С. 14]. Не всі словотворчі ресурси однаковою мірою використовуються у процесі постійного збагачення лексичного складу мов.

Основною вихідною словотворчою частиною слова вважаємо його кореневу морфему. Але поступово зростає активність афіксоїдів у творенні нових слів сучасної української мови, що виникають у деяких типах складних слів у результаті делексикалізації і афіксації, тобто переходу початкових або кінцевих частин первісно складного слова в розряд афіксів при збереженні їх кореневості.

Незважаючи на те, що афіксоїди як одиниці перехідного статусу між компонентами складних слів і афіксами неодноразово розглядалися мовознавцями, ряд питань, пов'язаних з їх визначенням, характеристикою та особливостями функціонування у словотвірній системі української мови, потребують подальшого вивчення. Труднощі в дослідженні цієї проблеми полягають у своєрідному характері словотвірних категорій, який ускладнює виявлення логічних та генетичних взаємозв'язків між ними, хоча, як відомо, і в синхронії, і в діахронії, мовна система являє собою безперервний ланцюжок явищ, тобто між окремими рівнями та підсистемами мови немає різких, абсолютних меж. Це й зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Мета статті – виокремити найуживаніші питомі суфіксоїди української мови, визначити їх вживання та функціонування на сучасному етапі розвитку української мови.

Для досягнення цієї мети розв'язано такі **завдання**:

- виокремлено найуживаніші питомі суфіксоїди української мови;
- визначено їх вживання;
- визначено функціонування цих суфіксоїдів на сучасному етапі розвитку української мови.

Інтерес дослідників до проблеми афіксоїдів залишається актуальним протягом тривалого часу. Спершу подібні одиниці привернули увагу мовознавців германських мов, в яких через властивий їм аналітизм у вираженні граматичних та словотвірних значень подібні структурні елементи набули значного поширення, а згодом – слов'янських, романських та східних мов. Проблемі дослідження афіксів сучасної української мови присвячені

праці О.К. Безпояско [1,], К.І. Городенської [1; 2; 3], Н.Ф. Клименко [7; 8; 9], Є.А. Карпіловської [4], О.А. Стишова [12], Л.П. Кислюк [5, 6] та ін.

Афіксоїди виступають у структурі слова і системі словотворчих засобів як морфеми перехідного типу. Афіксоїди поділяються на префіксоїди і суфіксоїди. Питання афіксоїдів розв'язують у науці по-різному, переважно звертаючи увагу на їх функціонально-семантичну близькість до афіксів, ігноруючи їх генетично-семантичний зв'язок із кореневими морфемами. Зауважимо, що **суфіксоїдами** традиційно прийнято називати кінцеві основи композитів, що набувають у процесі основоскладання певної регулярності. Саме так подібні компоненти структури слова здебільшого кваліфікують мовознавці (М.Д. Степанова, М.М. Шанський, Б.І. Бартков, Л.І. Мініна, О.О. Реформаторський, К.І. Городенська, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалик). Д.С. Лотте, досліджуючи творення в російській мові науково-технічної термінології, зауважив, що «роль суфіксоїдів у науковій термінології досить значна, вони є систематизуючими елементами, які підкреслюють спільність понять та полегшують оперування ними. Найчастіше в якості суфіксоїдів виступають іншомовні елементи, хоча досить часто використовують і питомі» [10, С. 86].

Отже, виокремимо найуживаніші питомі суфіксоїди української мови:

-подібний зі словотвірним значенням подібності, схожості: *спіралеподібний, сталеподібний, шаблеподібний, вуглеподібний, киселеподібний, хвилеподібний, кулеподібний, зореподібний, місцеподібний, кільцеподібний* та інші. «З рисунку видно, що кут повороту КД є стрибко**подібним**» (Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2007. – № 2 (71). – С. 6). Всього зафіксовано більше 160 прикметників. Принагідно зауважимо, що в науковців різні погляди на використання суфіксоїда *-подібний*. Є. А. Карпіловська у своїй праці зазначає, що «складні прикметники з основами **-подібний, -видний, -видий** прийнято розглядати як словотвірні кальки з російських зразків, тобто як «приховані запозичення», відтворення запозиченої номінативної моделі за допомогою українських словотворчих моделей. Проте

російська мова в даному випадку послужила лише провідником, передатковою ланкою зразка калькування з інших мов» [9, С.63]. Вона доводить, що «аналізовані кальки не відповідають нормам української мови. Складніший спосіб реалізації значення подібності засвідчують термінологічні прикметники на зразок *циклоїдальний, сфероїдальний, еліпсоїдальний*» [9, С. 66]. Але в той же час ми можемо спостерігати рівноправне співіснування компо-зитів та простих суфіксальних похідних: *кільцеподібний* та *кільчастий*. Тобто, тенденція збереження в лексиконі складних прикметників свідчить про тяжіння спеціалізованих номінацій до прозорості їхньої внутрішньої форми, що й виявляє аналітична, композитна структура таких слів. «Компо-зити завдяки своїй прозорій внутрішній формі виражають лише значення подібності об'єкту, названому їхньою першою, іменниковою, основою, усуваючи в такий спосіб небажану в термінології багатозначність»[9, С. 68].

-знавець, для якого характерна словотвірна семантика «той, хто володіє глибокими знаннями в певній галузі, науці»: *землезнавець, зорезнавець, всезнавець, серцезнавець, краєзнавець, китаєзнавець, музеєзнавець, правознавець, мовознавець, мисливствознавець* та інші. Всього зафіксовано 41 іменник. «До речі, мистецтвознавці могли б докласти до цього зусиль» (Урядовий кур'єр (далі УК), 14 червня 2006 року. – № 109. – С. 8); «оскільки облаштування центру, як повідомив голова обласної організації Спілки краєзнавців Василь Мельниченко, включене до державної програми...» (УК, 16 червня 2006 року. – № 111. – С. 13).

-творення (-утворення), для якого характерна словотвірна семантика «дія за значенням творити»: *звукоутворення, словотворення, мовотворення, кровотворення, оплодотворення, теплотворення, форматворення, одухотворення, новоутворення* (всього 34 слова). “У статті досліджено ролі механізмів скорочення слова у процесах **формотворення** та **словотворення** в сучасній англійській мові” (www.eprints.zu.edu.ua/2167/). «Мінвуглепром пропонує розраховувати вартість вугілля виходячи з **теплотворення**» (www.rbc.ua/ukr/newsline).

-їд, що має словотвірну функцію діяча: *коренеїд, яйцеїд, перцеїд, серцеїд, змієїд, насіннеїд, жабоїд, ромбоїд, травоїд, буквоїд...* (всього 28 слів). «Буквоїд» легалізував просування книг за гроші» (uabooks.info/ua/news/market).

Семантичну функцію діяча у формально-граматичній структурі складних іменників іноді реалізує дієслівний компонент, що представляє водночас і семантичну функцію предиката. Функціональний синкретизм виявляють ті дієслівні компоненти, семантика яких найбільшою мірою зазнала нейтралізації [11, С. 29]. До них, крім **-їд**, належать:

-роб: *землероб, виконроб, хлібороб, возороб, бракороб, склороб, масло-роб, бавовнороб, різнороб, винороб, сукнороб, чорнороб, віршороб*. «Мороз радить Тимошенко не поводитися як викон**роб** на будівництві» (www.pravda.com.ua/news). «Розорився найбільший вино**роб** Молдови» (tsn.ua/grosh, 2 листопада 2009 року).

-вод: *рибовод, голубовод, газовод, дідовод, плодковод, кукурудзовод, со-баковод, парниковод, буряковод, ляльковод, діловод, вагоновод, коновод, колоновод, груповод, хоровод, рисовод, лісовод, екскурсовод, цитрусовод, плото-вод*. «У Дніпропетровську сталася аварія на газ**оводі**» (www.oglgadach.com/news/2009/3/207207.htm).

-воз зі словотвірним значенням “той, що возить щось”: *вуглевоз, соле-воз, тролейвоз, бомбовоз, газотурбовоз, трубовоз, дрововоз, ваговоз, водо-воз, рудовоз* та інші. Всього зафіксовано 25 іменників. «Оленчук Іван Іванович – сиваський сол**евоз**, виноградар» (www.tnpu.edu.ua). «Взимку вод**овоз** привозив воду обмерзлими, в срібних бурульках, саньми» (www.ukrcenter.com).

-люб зі словотвірним значенням «великий любитель, пристрасний прихильник»: *себелюб, працелюб, сонцелюб, життєлюб, славолюб, перво-люб, книголюб, правдолюб, свободолюб, водолюб, природолюб, свободолюб, водолюб, природолюб, трудолюб, теплолюб, світлолюб, самолюб, однолюб, слов'янолюб, ласолюб, сухолюб, грошлюб, тіньюлюб*. «У Зірковому домі

визначився «головний працелюб» (tv.ukr.net/news/22102009/28/86). «Великий сонцелюб: людина і митець» (upi.org.ua>2009>вересень>18).

-носець зі словотвірним значенням «той, хто отримає чи має щось»: *авіаносець, броненосець, зореносець, побідоносець, орденосець, міноносець, контрміноносець, порфіроносець, ракетносець, щитосець, вертольтоносець, хрестосець, мечосець*. «Тільки-но доторкнувся Зореносець до пагінця, враз у нього в руках заблищав великий меч» (www.ukrlit.vn.ua). «У команді Черновецького – ще один орденосець» (kiev.pravda.com.ua).

-любєць, для якого характерна словотвірна семантика «той, що дуже любить щось, когось»: *життєлюбєць, моволубєць, владолубєць, правдолубєць, свободолубєць, народолубєць, природолубєць, трудолубєць, сріблелубєць, самолюбєць, однолюбєць, людинолубєць, ласолубєць, сластолубєць, честолубєць, користолубєць, христолубєць*. «Він великий користолубєць і владолубєць» (www.lytvyn-v.org.ua). «Хіба дивно, що свободолубєць Пушкін в цьому циклі «забув» таке дороге йому слово – свобода!» (www.prostoplus.zp.ua).

-давець зі словотвірним значенням «той, хто щось дає, надає»: *хлібодавець, жертводавець, спадкодавець, чекодавець, позикодавець, позичкодавець, рекламодавець, законодавець, роботодавець*. «Під час неї роботодавець знайомиться з потенційним працівником, перевіряє його здібності і таланти» (УК, 16 січня 2004 року, № 8, С. 7). «На відміну від старого Цивільного кодексу, за новим ЦКУ позикодавець за будь-яким договором позики має право на одержання від позичальника...» (www.yurradnik.com.ua).

-творець, для якого характерна словотвірна семантика «той, хто активно творить, продукує щось»: *співтворець, піснетворець, мовотворець, чудотворець, миротворець, сміхотворець*. «Володимир Мономах – об'єднувач і миротворець» (www.krescatic.kiev.ua). «Ще кажуть, що він віртуоз і мовотворець» (www.stus.net.ua).

-дій зі значенням діяча: *вередій, лицедій, чародій, добродій, лиходій, злодій*. «Іспанія: затримано голову грузинської мафії – відомого злодія в

законі Кахабер Шуманашвілі» (otherside.com.ua/news/detail). «Він сіяв добро. Дійсно, йому більше всього підходить старовинне українське звернення «Добродій» (storinka-m.kiev.ua).

-грис: *книгогрис, квіткогрис, квітогрис, листогрис, костогрис*. «Хоча крамничку назвали «Книгогрис», втім були й інші варіанти» (www.simya.com.ua). «Це були відомі на весь ліс розбишаки Горлодер і Костогрис» (gak.com.ua/creatives/).

Отже, як ми могли пересвідчитися, повторювані афіксоїдні словотворчі частини слова передають тільки загальне значення співвідносних з ними понять. Суфіксоїдна основа може бути багатоаспектно означеною через семантику першої основи. Функціональна і семантична близькість афіксоїдів та афіксів дозволяє їм утворювати синонімічні, майже еквівалентні слова. Паралелізм цих утворень найбільше виявляється серед іменників (*бабовнороб – бабовняр, китаєзнавець – китаїст, ляльковод – ляльковик, розкошолоб - розкошник*), менше серед прикметників (*хвилеподібний – хвилястий, кривоногий - кривий*). У процесі творення новотворів сучасної української мови широко використовують компоненти суфіксоїдного типу. Поєднуючись з питомими та іншомовними основами, вони утворюють точні короткі слова та терміни, що швидко входять до словникового складу мови та у терміносистеми різних наук. Здійснений аналіз переконливо засвідчує, що афіксоїди як перехідний тип морфем у сучасній мові є потужним засобом творення складних слів.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – Київ: Наук. думка, 1987. – 209 с.
2. Городенська К.Г. Аффиксоиды украинского языка / К.Г. Городенська // Проблема статуса деривационных формантов. – Владивосток: МДВО АН СССР, 1989.

3. Городенська К.Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1998. - №3. – С. 27 – 34.
4. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова і реалізація. Монографія / Є.А. Карпіловська. – К., 1999. – 297 с.
5. Кислюк Л.П. Особливості творення і функціонування абревіатур та їхніх дериватів у мові преси / Л.П. Кислюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 11. – Кн. 1. – С. 187 – 190.
6. Кислюк Л.П. Функціональний потенціал тематичної групи. Засоби масової інформації / Л.П. Кислюк // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2008. – Вип. 7. – С. 112 – 118.
7. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н.Ф. Клименко. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
8. Клименко Н.Ф. Осново – і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови / Н.Ф. Клименко // Українська мова. – 2003. – №3-4. – С. 83 – 106.
9. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Монографія / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
10. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
11. Словотвір сучасної української літературної мови / І. І. Ковалик. – К.: Наук. думка, 1984. – 406 с.
12. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): 2-ге вид., переробл / О. А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.